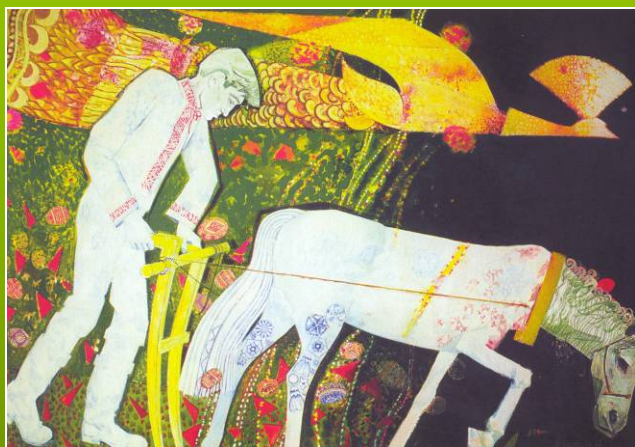

ОРАЧ – СТУС

ОРАЧ – СТУС

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ВИДАННЯ

ОРАЧ – СТУС

Упорядник та автор нарису
Людмила ОГНЄВА

Автор щиро дякує за співпрацю Валерію Франчуку,
Заслуженому художнику України, лауреатові Національної
премії ім. Т.Шевченка

ОРАЧ – СТУС / Упорядник Огнєва Людмила. – Донецьк,
2011. – 32 с.

Живемо у радісному та водночас тривожному часі і не завжди знаходимося у гармонії з високою Любов'ю. Частіше відсуваємо її, не усвідомлюючи, що саме тоді дозволяємо байдужості заповнити наше життя. Чи є щось страшніше за неї? Чи є щось підступніше? Нема!

А вона намагається заволодіти нами. І коли торкнеться, то починаєш тліти та згасати.

Не допусти того, Господи, не допусти.

Ця збірка – пам'ятник тому, хто не тлів, а горів вогнем всесильної Святої Любові, бо не допустив у своє серце байдужості.

Сенс його життя – воля рідної землі, в ім'я якої він жив.

І хай доля мого невигаданого героя допоможе наблизити зоряний час України.

На обкладинці: *Валерій Франчук. Портрет Василя Стуса*

© Огнєва Л.Р., упорядкування, примітки. 2011

© Автори поезій, нарисів, картин

О Боже мій! Така мені печаль
і самота моя – така безмежна!
Нема – Вітчизни! Око обережно
обмацує дорогу між проваль.
Ото – мій шлях: повернення чи – не...
Ото – мій шлях: світ-за-очі. Єдине.
Прости мені, кохана Батьківщино.
О матере, не проклени мене!
Я – геть подався. Шалом. Навмання.
Я – геть подався, стомлений од люті.
Рожеві сопки, кригою окуті,
а понад ними – чорне вороння.
І сліпне вечір. Контур гір – немов
з картону вирізаний - для декору
і вся тобі дорога – вниз чи вгору.
Пішов туди. Пішов туди. Пішов!

Василь Стус

Василь Стус.

ОРАЧ

“Та й знакомиті дати мені проставив хтось!”

Відомий всім є вислів “у віці Христа”. Та для Василя Стуса знайшлося інше, але дуже влучне, визначення його земного віку.

Василь Овсієнко: “Породивши його на Різдво Христове року Божого 1938, у найжахливішу годину нівечення нас, як народу, Мати Їлина не одчаюлася записати його цим великим днем, але давши йому ім’я Василь, закарбувала підсвідомий потяг до конче необхідної нам, щоб жити, державності, бо ім’я це грецькою означає “володар”.

В останній рік свого, ба, *шевченківського земного віку* він питався в камері у глибоко віруючого діда Семена-Покутника:

– А що то є чоловікові – народитися на таке велике свято?

– То є додаткова ласка Божа, щастя, – казав дідो. – Але кому багато дається, з того багато й спитається.

Він знав собі ціну, кажучи: *“Кирєя слави лопотить на вітрі”*, але в хвилину смутку мовив:

– Якщо нас коли-небудь і згадають, то як таких, що в годину люту посміли залишитися самі собою. І десь там маленькими літерами напишуть, що той і той ще й вірші писав ...

Хто зна, який більший із його подвигів: вірші, життя, чи смерть? Якби не передчуття, що *“ми канемо у вічність молодими”*, то не було б таким його життя і не такими були б його вірші. Але все ж найнадійніше, що від нього залишилося у світі, – Слово як зматеріалізований біль України: вона мовила його устами, як у минулому столітті – устами Шевченка.

Він був оголеним нервом епохи, яка, дай Боже, уже минає. Він відчував її так тонко і гостро, що нащадки ще не

раз подивують його пророчому дарові, який прилучає його до вічності:

*Ще кілька літ – і увірветься в 'язь.
Колючий дріт увійде в сни дитячі,
І всі назнаменовання пророчі
Захочуть окошитися на нас".¹*

“Великий поет був великою Людиною”.

Поет, художник, політик, військовий є перш за все людиною. Яким був Стус?

Віра Вовк: “Профіль Василя Стуса нагадував мені Данте в лавровому вінку, що його Рафаель увінчав на стіні Сікстинської каплиці. Він також мав таку габсбурзьку нижню губу, що надавала його обличчю виразу впертості. Впертий він і був, говорив протяжливо і поважно. Не пригадую собі, щоб він коли засміявся. Часом тільки усміхався вдумливо...”

Василь Стус, з витонченими манерами, підсував нам крісло й не наважувався сідати, доки всі дами не примістилися.

– Стус – не селянський син! – патетично вигукувала пані Оріся. – Він, певно, нешлюбний син якось князя!

Ми щиро сміялися з такої дивовижі, яка напевне не сподобалась би Василеві”.²

Атена Пашко: “Ми бачилися всього двічі ... Перший раз, коли я у червні 1975 року приїхала в Барашево, що у Мордовії, на коротке побачення з Вячеславом (*Чорноволом – Л.О.*). Василь побачив мене в щілину огорожі (знав про побачення і упізнав за фотографією). Я стояла в коридорчику, змучена, схвильована, коли раптом на якусь хвилину відчинилися двері в зону, бо хтось туди заходив з наглядачів, – і я побачила чорнявого засмаглого чоловіка, обличчя якого сяяло усмішкою, а в очах ясніло стільки тепла і ніжності, що метнулась до нього, а він простягнув мені букетик

¹ Василь Овсієнко, “Тай знакомиті дати мені проставив хтось!”, “Віра”, № 1, 1996, с. 11.

² Віра Вовк “Спогади”, К. “Родовід”, 2003, сс. 196, 201

чорнобривців з кількома бадилінками полину... Квіти ці, оті чорнобривці, вирощені на мордовській землі, у таборі, я потім засушила. Довгі роки вони лежали на моєму столі серед Василевих віршів...

Вдруге зустрілися в Києві, на Чорнобильській вулиці, під час його короткого перебування там, напровесні 1980-го. Важкий то був час, і Василь всього себе віддав мені на допомогу. Я зрозуміла, що для себе він взагалі не існував. Великий поет був великою Людиною”.³

**“Вони вмирають – як зерно,
щоб дати життя новому колоссу”.**

Під час поховання Алли Горської 7 грудня 1970 року багато хто з присутніх відчув, що пішла з життя незвичайна людина. У могилу кидали калину і вона, наче кров, проступала крізь грудки підмерзлої землі. Василь промовив:

Сьогодні – ти. А завтра – я,
і пустить нас Господь до пекла,
де нам на вічний біль – утекла,
в смерть перелякана земля.
І тільки горстка нас. Щопта
для молитов і сподівання,
усім нам смерть судилася зарання,
бо пізня суджена мета.

Цей вірш пізніше ліг в основу іншого:

Ярій, душе. Ярій, а не ридай.
У білій стужі сонце України.
А ти шукай – червону тіль калини,
На чорних водах – тіль її шукай,
де горстка нас. Малесенька щопта
лише для молитов і сподівання.
Усім нам смерть судилася зарання,
бо калинова кров – така ж крута,
вона така ж терпка, як в наших жилах.
У сивій завірюсі голосінь

³ Алена Пашко “І зустрілися втретє...”, Український вісник №8, 1987, с.56

ці грона болю, що падають в глибінь,
безсмертною бідою окошилися.

Майже кожен рядок вірша "Ярій, душе" знайшов образотворче втілення. У грудні того ж 1970 року студентка 3-го курсу Художнього інституту Аліса Забой створила скульптуру – "Пієтта ХХ ст. На смерть Алли Горської". Сюрреалістична, гротескна фігура сидячої жінки. Біль рве її нутро, груди і горло – "Ярій, душе. Ярій, а не ридай. У білій стужі сонце України".

Чоловік Алли Горської – Віктор Зарецький відмовився прощатися з Аллою, назавжди зберігаючи в пам'яті живий і сповнений сил образ дружини. Художник шукав ту "тінь калини" усе подальше життя. І лише перед смертю знайшов, і не тінь, а пружне молоде дерево. Він написав алегоричний портрет Горської в образі калини у картині "А ми ж тую калину та й підіймемо". Пам'ятаєте – "ці грона болю, що падають в глибінь"?

Вірш Василя Стуса "Заходить чорне сонце дня" і картина Опанаса Заливахи "Пам'яті Аллі Горській" також перегукуються, але, думаю, що у цьому випадку митцями керували однакові почуття і висловили вони їх кожний своїми засобами незалежно один від одного.

Ще не один вірш, присвячений Василем Стусом Аллі Горській, знайшов образотворче втілення у картинах Віктора Зарецького. А може, як і у випадку з Опанасом Заливахою, давала знати спорідненість душ.

Стусове "Самого спогаду на дні, як зірка у криниці, Вона з'являється мені – і світить, і святиться" прочитується у творі Віктора Зарецького "Світлий спогад".

Вознесіння душі Алли Горської, змальоване Стусом у вірші "Бентежністю вивищена до неба", бачимо і в картинах Віктора Зарецького "Вознесіння" ("Душа піднімається на небо") та "Метафоричне видіння". В останній картині у "вертикальному склепі" "немов левиця, вивищена бентежністю" йде Алла. Довкола голови горить червонокривавий німб, з її рук падають грона калини. "Хто б зміг пройти межі двома смертями і лишитись живішим від живих?" – запитують Поет і Художник.

Віктор Зарецький. Орач. 1990 р,
полотно. темпера. 110х80

Вони були добре знайомі. Колись, у бесіді з Віктором Зарецьким, Василь Стус признався, що якби міг обирати долю, якби наважився все кинути й робити що заманеться, то працював би на землі – орав, бо то найбільше для нього щастя. Спливло немало часу, і Зарецький змалював Стуса орачем. Картина “Орач” (Пам’яті Василя Стуса)⁴ сповнена семантикою часу й поетичними символами. Поет оре цілину – то не тільки квітуче поле, а й чорна занедбана пустка, яка візуально й емоційно обертається у картині мало не проваллям, а символічно – смертю. Птах долі, у якого хвіст справжньої жар-птиці, має золоту, але посивілу голову й веде, замруживши очі, свого поета-плугатаря у безмежний простір, у ніч, у небуття. Досить умовно, але реалістично змальовані фігури Стуса і його змороженого коня. На тлі декоративного буяння трав життя і чорного провалля смерті вони виглядають прибульцями з іншого виміру. Отак художник дивним чином зосередив і відбив долю поета.

⁴ Медведєва Л.В. Віктор Зарецький. Митець, рокований добою. – К.: Оранта, 2006, – 418

Іноді чути здивоване відкриття того, що наші сучасники, ба, навіть, діти розуміють Стуса. Додам: ще й пишуть музику до його творів. Принаймні, в моїй фонотеці є 15 оспіваних поезій Василя Стуса.

Як могло статися, що серед такого жорстокого режиму, який з корінням вирвав усе національне, могла народитися така постать, як Василь Стус? Таке саме питання можна поставити і до інших мислителів і поетів – шістдесятників. Як воно могло статися? Адже всі вони були випусками того режиму, багато з них належало до КПУ і вірило в комунізм. Однак існує якась відвічна засада в людській природі, що навіть у найжахливіших обставинах випадково родяться і дозрівають незвичайні особистості високої духовної сили з опором до всього нищого. Земля прадідівська з усіма своїми прикметами відроджується в них і вони вмирають – як зерно, щоб дати життя новому колоссу. Таким був Василь Стус”.

“Донеччина” № 14 20 лютого 2007, с. 4

Брати по Духу

Цього року (2008) Василю Стусу 6-го січня виповнилось би 70 років, як і Вячеславу Чорноволу 24 грудня 2007. Обидва народилися на Святвечір: Вячеслав – на католицький, Василь – на православний. Обидва загинули у боротьбі за незалежність України.

Вони познайомилися у Києві в 1960-х роках. Разом були якийсь час у Мордовських таборах. Перебуваючи на засланні листувалися. На превеликий жаль листи не збереглися. У кінці 70-х – на початку 80-х років пройшла передолімпійська кампанія – за заявою Щербицького про очищення "образцового города Києва от проститутток, тунеядцев и зарвавшихся диссидентов". Ця заява поширилася і на "зарвавшихся диссидентов", які ще не повернулися зі заслання. Отже, під час чергових арештів і обшуків у всіх

засланців позникали листи Вячеслава Чорновола і у Василя Стуса. Одного часу, коли в Магадані, де відбував заслання Стус, хмари над ним скупчилися, Василь сам спалив листи.

Якимось дивом у архіві В. Чорновола збереглося два листи та телеграма від Василя за 1977 рік, написані ним із Матросова Тенькінського р-ну, Магаданської області, де був на засланні. Ці листи написані в Мордовію, де відбував покарання Вячеслав..

(25.04.77).

Дорогий Славку, довідався про нову Твою адресу. Писав на Барашеве, але не знаю чи дістав. Занепокоєний Твоїм виснаженням. Удома хвилюються. Алена поки не відповідає (може, і не одержала звістки). Мав вість од Твоєї сестри. Тримайся розумно, на впадай у відчай. До зустрічі, брате! Привіт Майгонісу. Привіт друзям!

Василь Стус.

Дорогий брате,

прошу не гніватися, коли Тобі здається, що мовчу. Скоро сам опинишся в цій ситуації – тоді й збагнеш.

Дозволь привітати Тебе з Днем народження, побажати здоров'я й сили на дорогу (хай вона буде в Тебе коротка!).

Уже рахую дні, коли дістану Твою нову адресу.

Листопад. 77 р.

Твій В.С.

(22.12.77).

Дорогий брате, вітаю сорокаріччям. Тримайся, набирайся сили. Про приїзд дай знати відразу. Обнімаю. Вітання друзям. З Новим роком і Різдом.

Василь⁵

⁵ Вимір часу. №1 (9) 2002 рік

РАЗОМ ЗА ГРАТАМИ

Писати спогади про Василя Стуса мені важче, ніж тим, хто бачив його декілька разів і зберіг у пам'яті кожную зустріч. Адже я з ним був разом роками. Ось не можу навіть згадати, де я познайомився з Василем – чи то в Галини Возної, чи у Світличних? Було це в 1963 році. Тоді я повернувся до Києва зі Львова і поселився у Вишгороді. У Києві швидко зійшовся з шістдесятниками.

...Коли треба було зробити рішучий крок – то Василь не вагався. Ось тільки один приклад.

Рання весна 1965 року. Нас уже тиснули зусібіч. Літературні вечори забороняли. Але вечір на Київському заводі верстатів-автоматів таки ж відбувся. Людей прийшло багато, не тільки заводчан. Та на Будинку культури – великий замок. Вечір – заборонено. І тоді Василь пропонує: «Ходімо до парку, не дають нам тут – підемо на свіже повітря...» У березневому надвечір'ї зазвучали вірші. Прибігло начальство заводу. Голова профкому Глазирін видав репліку: «Что они там говорят? Переведите мне по-человечески, я этого бандеровского языка не понимаю». Треба було бачити Стуса в цю мить! Лець стримуючись, він правив своєї...

Або – 4 вересня 1965 року. Щойно прокотилася хвиля політичних арештів. Уже за ґратами – Іван Світличний, брати Горині, Олександр Мартиненко, Ярослав Геврич, Євгенія Кузнєцова. Хапали людей у Києві, Львові, Івано-Франківську, Луцьку, Тернополі. Що робити? Як протестувати? Домовляємося з Іваном Дзюбою скористатися прем'єрою фільму Параджанова «Тіні забутих предків». На сцені Дзюба скаже про арешти, а я підтримаю його з зали... Ось бере слово Іван Дзюба й несподівано каже про арешти, називаючи імена тих, кого кинуто за ґрати. І раптом з переднього ряду вихоплюється Стус і кричить до зали: «Потрібно протестувати всім! Сьогодні беруть українців, завтра візьмуться за євреїв, післязавтра – за росіян!».

Ще один спогад з того ж 1965 року. У газеті «Молода гвардія», де я тоді працював, відбувся поетичний конкурс. Переміг на ньому Василь Стус зі своїми поезіями «Тонкостанна тополе», «Я тебе збираю по людях, розкидану», «Сто років, як сконала Січ». При цьому премію лауреату було призначено мізерну, майже символічну.

Через кілька тижнів мене було звільнено з роботи – як згодом стало зрозуміло, за публікацію поезій Драча та Стуса...

Вибігши в обідню перерву з роботи, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Рита Довгань, Василь Стус і я, а щоразу й хтось інший, збиралися в тому чи іншому кафе (місця міняли для «конспірації», щоб нас менше слухали) й обговорювали останні новини про ув'язнених, планували якісь дії на захист. Арешти не приголомшили нас тоді, а навіть активізували. Саме тоді Дзюба прочитав нам фрагменти з праці «Інтернаціоналізм чи русифікації!?!», фактичні дані для якої ми йому допомагали збирати; я розпочав роботу над «Лихо з розуму», а Василь під час одного з таких обідів буквально приголомшив нас віршем «Не могу я без посмішки Івана», останні рядки якого я мимоволі повторював щодня:

*Тоді прости-прощай, проклятий краю,
Вітчизно боягузів і убивць.*

Пригадую Василя під час судових процесів початку 1968 року. ...Василь дивився на тих офіцерів, які виштовхували нас з коридору суду, з таким презирством, що ті мимоволі відступали і їжилися під його поглядом. Цей погляд глибокого презирства не могли пробачити йому наші кати й пізніше, у концтаборі.

У Василя було дуже характерне обличчя – коли він розмовляв з друзями, воно сяло добротою й ставало надзвичайно гарним. Коли ж говорив із ворогом чи нищою людиною, очі ставали колючими, уперед виходило підборіддя, опускалися куточки губів – вираз людини, що бридиться ропухою. Він міг не сказати ні слова, але одного такого погляду вистачало, щоб тюремщики відправляли його

до карцеру «за оскорбление начальства», придумуючи «докази» провини.

...Згадую останню зустріч з Василем на волі. Січень 1972 року. Василь приїхав до Львова...

Я тоді підпільно видавав «Український вісник». Василь був один з не багатьох, хто знав про це. Я відчував: цій людині довірити можна – ніколи не видасть і випадково не проговориться. Інший висновок: Василь – не організатор у звичайному розумінні цього слова, але є лідером духовним, лідером найвищих морально-етичних принципів. Саме так він почав висвітлюватися для мене тоді, навіть на тлі відоміших за нього на той час шістдесятників. Поет за покликанням і Божою ласкою, філософ і естет за складом розуму, він разом з тим мав гостре політичне чуття, на диво швидко схоплював конкретну ідею й був безпомільним в оцінках.

З цього приводу хочу згадати зустріч у тодішній його хаті на Львівській вулиці восени 1971 року, знаменну хоча б тим, що потім вона фігурувала в кількох «кримінальних справах» осіб, заарештованих на початку 1972 року. Наступ реакції, особливо погром інтелігенції за колективний «Лист 150-ти» на захист прав людини навесні 1968 року, під час моєї першої «відсидки», певною мірою змінив психологічний клімат серед київської інтелігенції, ба навіть серед її найбільших авторитетів. Прозвучали заклики згортати самвидав, не акцентувати на національних вимогах, «берегти людей», «зайнятися перекладами» і т. ін., бо, мовляв, треба перечекати наступ реакції.

Я принципово не погоджувався з таким підходом до ситуації. Розпочав видання підпільного журналу, організовував різні протести і... раптом відчув холодок з боку деяких своїх київських однодумців.

Тому я приїхав до Києва для з'ясування стосунків. Зібралися у Василя дома вузьким колом. Гріх признатися, але Василя тоді я брав більше за господаря хати й не думав

знайти в ньому, здавалося б, далекому від щоденних політичних реалій поетові, свого повного однодумця...

«Сидіти» нам обом довелося в Мордовії, але спочатку в різних таборах. Знаходили будь-яку нагоду (через тюремну лікарню, через етапників) передати один одному звістку, домовитися про спільну політичну голодівку чи іншу акцію протесту.

Коли мене привозили відбувати кару в концтабір «Лесной», де був тоді Василь Стус і де були єдині на три політичні табори карцерні приміщення, він сміливо, мало не розштовхуючи наглядачів, які вели мене у відгороджений плотом карцерний закуток табору, проривався до мене, щоб мовити кілька слів чи бодай потиснути руку. Було й так, що наступного дня я чув голос Василя в сусідній камері карцеру, а потім ми зустрічалися на півгодинній прогулянці в дворику, обнесеному дротяною сіткою не тільки з богів, але й зверху, від неба. ...Наприкінці 1976 року в політтаборах Мордовії з участю Василя Стуса починалася боротьба за Статус політв'язня в СРСР. Урахувавши всі пропозиції, я уклав такий Статус, надіслав його за трьома підписами (відомого вірменського політичного діяча Паруйра Айрік'яна, російського націоналіста Володимира Осипова та своїм) до Президії Верховної Ради СРСР і з 10 грудня 1976 року сам перейшов на такий Статус: відмовився від примусової безплатної праці, виконання принизливих приписів режиму тощо. Розплата не забарилася: мене повезли в «Лесной», у табірну тюрму, де тримали в суворій ізоляції. Але в'язні мають свої способи зв'язку – і вже наступного дня я дізнався, що Василь Стус, якому залишався місяць до відправки на заслання, не вийшов на роботу й заявив про перехід на Статус політв'язня. На цей раз розрахунок не вдався: до штрафного ізолятора, де могли ми зустрітися, Василя не посадили. Його трохи раніше відправили важким двомісячним етапом на «чудную планету» – Колиму.

Але найбільше моїх табірних спогадів про Василя зв'язано з 1975 роком, коли нам півроку випало бути в одній

зоні в Мордовії, барашевській (ЖХ 385-3-5), і коли наші ліжка стояли майже поруч у довгому бараці. Так само поблизу в цеху стояли електричні машинки, на яких ми шили захисні рукавиці, а в табірній «сім'ї» – специфічному об'єднанні кількох в'язнів для спільного виживання, де порівну ділиться все – від кусня хліба до шкарпеток, – зібрався справді інтернаціональний колектив з двох українців (Василь і я), двох вірмен (Паруйр Айрік'ян і Азат Аршак'ян) і старенького грузина дворянського роду (Васо Елізбарішвілі). Це був відносно спокійний відтинок мого (мабуть, і Василевого) невілляництва. Може, тиск на нас трохи зменшили перед підписанням улітку того року Гельсінського заключного акта, підписаного, аби не дражнити громадську думку. У всякому разі, поменшало «відряджень» у карцер і голодівок протесту, Василеві й мені нарешті надали побачення з рідними. На диво стриманою була й реакція на наші гострі політичні заяви, наприклад, про зречення радянського громадянства на користь символічного українського і т. ін. ...Це була єдина табірна зона, не розгороджена на житлову і промислову, а отже, не було щоденних чотириразових переганянь з однієї в другу з принизливими обшуками й перекличкою. Виконавши робочу норму, можна було взяти книжку чи ручку. Це було немалою перевагою барашевської зони, чим ми й користувалися. Саме тут Василь написав значну частину своїх, може, найбільш відшліфованих віршів.

Підписання Брежнєвим Заключного акта Гельсінської наради ми зустріли голодівкою протесту, бо розуміли це підписання як глум передусім над нами, в'язнями сумління.

А невдовзі з Василем сталося нещастя. Він хворів виразкою шлунка, яка в умовах табірної харчування дуже йому дошкуляла. Іноді Стуса переводили в міжтабірну лікарню, там же, в «барашевці». Але це важко назвати лікуванням. Табірна медицина швидше калічила, ніж лікувала. Цього разу, приблизно на початку серпня 1975

року, Василя, який почувався дуже зле, раптом поспішно викинули з лікарні на зону з діагнозом «стійка ремісія», що означає затухання хвороби. Річ у тім, що до лікарні мали привезти в'язня з іншої зони, зустріч якого зі Стусом, на думку оперативників, була зовсім небажаною. Через той брехливий діагноз Василеві ще й дієту відмінили.

...Щойно оголосили відбій, я вже задрімав, раптом чую, як Василь рвучко звівся з ліжка і з хрипом звалився на підлогу. Ввімкнули світло – Василь без видимих ознак життя лежить блідий як смерть в калюжі власної крові... Кров стікає з уст. Ми кинулися на вахту. Переляканий солдат на вищій, запідозривши табірний бунт, виставив назустріч автомат. Табірний лікар, будучи напідпитку, з'явився ледве за годину.

У лікарні Василь отямився тільки через добу, а наступного місяця повернувся до табору блідий, знеможений. Разом були недовго: восени того ж, 1975, року Василя відправили в лікарню МВС у Ленінграді для оперування, а звідти він повернувся вже до іншого табору. Зустрілися ми знову в карцері «Лісного». На початку 1977 року Василя відправили на заслання до Магаданської області, а ще через рік мене – до Якутії. Перебуваючи в засланні, ми жваво листувалися, навіть удалося поговорити по телефону. Але зустрітися, на жаль, уже не довелося.

У 1980 році почався новий тур нашої тюремної одиссеї – кого брали за другим разом, кого за третім чи й за четвертим. Мене забрали із заслання у квітні, Василя з Києва – у травні. Тільки вряди-годи доходила про нього звістка: живий, пише, бореться... Найстрашніша прийшла через кілька місяців після мого повернення на Україну, така, що в неї годі було повірити...⁶

⁶ ⁶ Вимір часу. №1 (9) 2002 рік

Валерій Франчук. Молитва.
Присвячено В.Стусу і А.Горській.
Полотно, олія. 123х100. 2005 р.

ВАСИЛЬ СТУС У ПОЕЗІЇ

Кузьменко Марія.

Пам'яті Василя Стуса

Нарешті я держу в своїх руках
Твої сумні і праведні творіння,
Читаю в щедрих мудрістю словах
Твої тяжкі печалі і сумління.
Ти був тоді занадто молодим
В стрімкім житті студентського кипіння.
Твій погляд був і гострим і палким,
Закритим для простого розуміння.
Мій перший критик лагідних віршів
Прискіпливо твердий і справедливий
Посіяв назавжди в моїй душі
Свій метод творчості впливовий і збагливий.
Було в тобі щось горде і святе,
Була якась невимушена сила,
Та не хотілось думати про те,
Чого я до кінця не зрозуміла.
Не знала я твоїх таємних мрій
Про долю рідної до болю України,
І, що в душі засмученій твоїй
Горить любов і гідність її сина.
І ось тепер читаю я слова
Такі палкі, і щирі, і відверті
І пам'ять про поета ожива
Наперекір небаженої смерті
До тих часів я повертаюсь знов.
Твій облік бачу, норів твої і вроду.
Ти обіцяв прийти, і ти прийшов
До України і свого народу.⁷

6 січня 2008 р.

⁷ Друкується уперше

Колісник Микола.

Де сила й тиск..

Де сила й тиск - там опір повсякчас...
Він не коривсь нікому - ні на волі,
Ні в тюрмах, бо завжди в урочний час,
Як фаталіст, рушав назустріч долі.
Ніщо не зупиняло Василя.
Не упокорився він навіть в домовині.
(Яка жорстка уралівська земля!).
Спочив блаженно тільки в Україні.
Та й то лиш тілом, а душа його
Знов поміж нас - то плаче, то радіє.
Вернутись до народу до свого –
Була в його житті остання мрія.
Він ворогів й по смерті зміг збороти..
Зростає тиск, то більшає і спротив.⁸

Пашико Атена.

Трагічно, монотонно, заморожено

Трагічно, монотонно, заморожено,
у панахидний час, смертію смерть поправши,
у савані збілілого світання
вертається до нас на клич землі, назавше
труни печать зболілого єднання.
Із лабіринту ґрат, оглухлих стін без вікон
Із колонад втупілого конвою –
пливе труни набат над нашим чадним віком,
як чорнокрил печального гобою.
Скрижаль смугастих літ
і смогу зашморг дикий,
рентгену зблиск у відчаї німому...
І вічності прихід,
о Боже мій великий,
на румовищі зваленого болю.⁹

⁸ Стусове коло. "Донеччина" 17 квітня 2007 р.

Громовержець

У лавровий вінець Василеві Стусу

...День чорний, а конвой – горластий:
Бістрей! Щоб за пільми – й крутька!
... І мент натягував смугасте
Вбрання на мертво плоть зека.
Чи знав, – та й знать ментам порочно, –
Якому серцю землю рив,
Кого він лютим матом крив
За виклик цей понадурочний!
– Ех, це ж прокляття – не життя...–
Кричав на жінку-конвоїрку, –
Чи шеф доплатить нам готівку
За тайну й швидкість зариття?
...Не доплатили...

Бо могили, –
Прийшло начальство, – а катма!
Бо та могила мала крила,
І ще удосвіта могила
Злетіла в світ, як і тюрма.
Серця і душі облетіла,
Мов блиск – на зір, як грім – на слух.
Зловісна думка опрісніла:
Зарита в землю горстка тіла. –
А в небо знявся віщий дух.

І розсіяв... І полетів...
О доле в'язня і трибуна,
Життя твоє з рідні тайфуну.
Могила вирвалась з-під тлуму,
І кличем понеслась столунним, –
На смерть розгнівавши катів.

⁹ Упор. Богдан Підгірний. Нецензурний Стус. Частина 1. –
Тернопіль: Підручники \$ посібники, 2002, – 111

...Конвой – на лови... Та із сил
Геть зовсім вибився у бродях:
Неперетюрмувать свободи!
...Стоїть, всміхаючись чарівно,
Обранець долі України,
Зек,
Громовержець,
Наш Василь!¹⁰

15 вересня 1985 р.

Красівський Зіновій.

Перестрога

Сатрапам й деспотам країни нашої
За день вчорашній, за день сьогоднішній
за день грядущий.
По черепах, кістках, на п'єдестал;
Закуті в злість, в брехню і догму,
Ви йшли, прийшли, та часу шквал
На нас роздер червону тогу,
Розвінчані життям до наготи,
В ідейнім мотлосі-лахмітті,
Людське прокляття вам нести
І впорожні іти по світі.
І буде з жаху горбитись земля,
І під ногами вашими тремтіти.
А той народ, що вас прокляв,
Лякати буде вами діти.
І буде йти від вас сморід,
І вас самих буде душити,
І з'їсте свій мертвий плід,
І з ним підете в землю гнити.¹¹

¹⁰ Упор. Н. і О.Зінкевичі. Український декламатор. – К.: Смолоскип, 2006, – 359

¹¹ Упор. Богдан Підгірний. Нецензурний Стус. Частина 1. – Тернопіль: Підручники \$ посібники, 2002, – 113

**Хресна дорога
Василя Стуса, Юрія Литвина, Олексі Тихого**

Неначе підсудний, пронизаний болем провини,
Тривожно завмер сто розтерзаний Київ, коли,
Підхоплені плином процесії три домовини,
Хитнулись на плечах – і важко у світ попливли.

Між ними звихаються люті хорти охорони,
Мов стежать, щоб мертві не встали із цих домовин,
І вслід їм скорботно, схиливши оголені крони,
Вклякають дерева, задивлені в траурний плин.

Три в'язні – три жертви неволі... А кажуть: без Бога
Тонка волосина – і та не впаде з голови,
За щось і по смерті судилась їм хресна дорога,
Дарма, що над ними несуть золоті хоругви.

Уже не страшні їм ні тюрми, ні всякі сибіри,
Вони вже не в'язні, а лицарі – вічно живі,
Всі три нездоланні – козацької мужності й віри,
Загинули в муках, аби не служити Москві.

І ось повернулись – не знатимуть більше розлуки,
Така вже їх доля: в могилі не те, що в тюрмі...
- Васильку! Юрасю! Олексю! – ламаючи руки,
Кричить Україна і б'ється об труни німі.

Я серцем за ними щораз повертаюсь як сонях,
Я мовчки волаю – і тишу трощу на скалки:
Ні співу, ні музики – тільки в закляклих долонях,
Немов у ліхтарнях, змагаються з вітром свічки.

І їхні ледь видимі вогники, що мерехтливо
Тремтять, наче вістря тонесеньких стріл чи списів,
Так боляче гаснуть, як душі померлих, – можливо,
Моїх побратимів з колимських страшних таборів.

А їх же мільйони лежать в забутті, безіменні,

Ніким неоплакані – з номером замість хреста,
Вони ще й тепер невмолимо приходять до мене
І крик безімення, мов палець, кладуть на уста.

Я знаю, що всі ще колись оживуть неодмінно,
Бо ж біль забуття не смертельний – перейде, як шок,
Хоч подумки, може, оплачеш ти їх, Україно,
Скропивши дорогу восковими слізьми свічок.

І може, в скорботі я йтиму за ними, й так само,
Як нині, під серцем нестиму їх труни й хрести..
...Васильку! Юрасю! Олексю! Якими словами
Замовити біль, щоб зі світу себе не знести?¹²

1989

Приходько Іван.

ПОРТРЕТ

Матуся подарила очі.
Привітний погляд і тепло,
В яких завжди достатньо мочі
Перемолоти в радість зло.
Від батька є у спадок хватка,
Він з нею жив,
Кипів, горів.
Носив відверто правду - матку
До друзів і до ворогів.
Змужнів...
Завів красиві вуса
І носогрійку, і кисет:
Примножив славу, роду Стуса,
Сам викохав геройський лет.¹³

¹² "Східний часопис", 15-18 листопада 1997 р. ч. 24

¹³ А свічка тріпотить світанком. Іван Приходько. Донецьк. 2007. с.. 60

ЯК ДОБРЕ ТЕ...

"Як добре те, що смерти не боюсь я -"
Написано у вісьмий день тюрми...
На пам'ятник в Донецьку задивлюся:
- Спасибі. Тут відзначилися ми!
А Стус іще не з нами.
Більшість грає коротким прізвиськом поета - Стус...
Мораль віджиту ножицями крає
Коли потрібний справжній землетрус.
Ясний взірець для кожної людини
Повернеться до теплої сім'ї,
Як перестанем красти в Україні,
А будемо збагачувать її.
Спливатимуть роки, що та годинка
І над Дніпром розвіється біда,
У гості прийдуть Леся Українка,
Франко, Шевченко, Стус, Сковорода.
Кріпись, не плач!
Воно ясне, грядуще,
Підніметься над димом темних днів...
Тільки шкода!
Заблуканий у пущі
Народ не захищав своїх синів.¹⁴

ОТ ВОНО ЯК

Під Магаданом зацвіла калана,
Нестерпно під лопаткою болить:
За тебе, моя мати Україно,
Змогли сердечні рани посолить.
Десь там, в Донбасі,
Рідна моя мова,
Немов сирітка, тиха та сумна...
На Колимі, у зоні, всі розмови
На українській! Інших мов - нема.¹⁵

¹⁴ ¹⁴ А свічка тріпотить світанком. Іван Приходько. Донецьк. 2007. сс. 6,

¹⁵ Там же с. 15

Володимир Півень.
ВАСИЛЕВІ СТУСУ

*І видасть на смерть брат брата
а батько - дитину.
І «діти повстануть
супроти батьків»
і їх повбивають.*

Матвія 10:21

У мороці-тумані літ
крізь сморід погару
й гіркотний перманент
провальних спроб, зневір,
піднесень і падінь
все ближче й ближче,
все чіткіш
зловіщі риси проступають
антихриста - Месії навпаки.

Він ще не склався, а уже
якесь шмаття, якісь клітини
лихий буй-вітер відриває
й несе по долах і горах,
й обабоки Дніпра
компресор сатанинський
вже стискає
нам простір істини, моралі і добра...

І - з тих клітин, того ферменту
злоносні постаті встають -
від часу меченосних готів
й до наших божевільних днів...
Сини загибелі, зрадливці,
продажні шкури й холуї -
Та скільки їх! Мов бліх собачих,
антипредтеча наплотив,
що з Каїна бере початок.

Від тої ж гілки відвалився
отой прилуцький перекинчик,
який в анали увійшов,
немов смердючий відщепенець,
модерний Герострат.
Він знав тоді, не міг не знати
на що Батурич прирекає...

Антихрист набирає сил
і сіє, сіє по Україні
отруйне зілля блекоти,
що буйним цвітом ген рясніє.
Він теж ловець - змалілих душ:
чим далі - спритніший, вправніший -
у нашій безладі й борні
і самовбивчому завзятті...

Та скільки ще нам Бог пошле
таких випробувань кривавих,
які нічого нас не вчать?!
Скільки, наївно-легковірні,
ми в сні блаженнім проспимо
в оселі, що уже горить,
і стеля з полум'ям летить
на гарбузи наші порожні?!

І де ж Мойсей наш провідний,
хто доведе до меж омрійних?..
Та скільки ще водити нас
Навину від часів новітніх
в бої-змагання і вогонь,
допоки вже обітовану
мрію, століттями жадану,
ми не пригорнемо в ясі?!¹⁶

23.09.2008

¹⁶ З архіву автора

Володимир Півень.

ТРИ ХРЕСТИ

*Василеві Стусу Олексі Тихому
Юрію Литвину*

На Байковім схолола горобина,
Листопад дме зазимнені вітри,
Й стоять пекучим докором сумління
У самоті гранітові хрести.

Де ми були?! І як ми припустили?!..
Чому мовчали в страху по кутках,
Коли кати правдивих українців
Вбивали й розпинали на хрестах?!

А ми були - землею під хрестами,
Або камінням мовчазним, німим
Й шукали виправдань, що в ту годину
Ми б не змогли зарадити нічим...

Тут наші болі, друже, скам'яніли.
Повз них не можна просто так пройти –
Стоять довічним докором сумління
У самоті гранітові хрести.¹⁷

Шиманський Василь.

Коли настане Святий вечір

*Світлій пам'яті В.Стуса до його
дня народження 6 січня 1938 року*

Коли настане Святий вечір,
І вижив ти, то пан Біг спас,
Згадай про тих в своїй молитві,
Кого немає серед нас.

¹⁷ З архіву автора

Не в Віфлеємі, не в стаснці
Сповіла мати немовля,
Щоб знали всі ми, українці,
Безсмертне Стусове ім'я.

Не кожному на Святий вечір
На світ родитись Бог дає.
Він як Христос віддав знівечений
За люд свій весь життя своє.

В дорозі болю хрест тягати
І чашу випити до дна
Йому готовив кат проклятий
Сибірський Ірод, Сатана.

Хотів в снігах його втопити
І серце вирвати, й язик.
Так з непокірним поступити
З давніх-давен москаль привик.

Не вмере ні Стус, ні Україна,
Поети в нас міцні, як грім.
Народ на імперських руїнах
Збудує власний новий дім.

Віддасть він шану тим героям,
Хто першим став за свій народ
І не схибив на полі бою,
І не отримав нагород.

Коли настане Святий вечір,
І вижив ти, то пан Біг спас,
Згадай про тих в своїй молитві,
Кого немає серед нас.¹⁸

¹⁸ Упор. Богдан Підгірний. Нецензурний Стус. Частина 1. – Тернопіль: Підручники \$ посібники, 2002, с. 324

Орнамент, подібний вишитому на сорочці В.Стуса

ЗМІСТ

<i>Огнєва Людмила. ОРАЧ</i>	5
“Та й знакомиті дати мені проставив хтось!”	5
“Великий поет був великою Людиною”	6
“Вони вмирають – як зерно,	7
Брати по Духу	10
<i>Чорновіл Вячеслав. РАЗОМ ЗА ГРАТАМИ</i>	12
ВАСЛЬ СТУС У ПОЕЗІЇ	19
<i>Кузьменко Марія. Пам'яті Василя Стуса</i>	19
<i>Колісник Микола. Де сила й тиск</i>	20
<i>Пашико Алена. Трагічно, монотонно, заморожено</i>	20
<i>Осадчий Михайло. Громовержець</i>	21
<i>Красівський Зіновій. Перестрога</i>	22
<i>Гнатюк Іван. Хресна дорога</i>	23
<i>Приходько Іван. ПОРТРЕТ</i>	24
<i>Приходько Іван. ЯК ДОБРЕ ТЕ</i>	25
<i>Приходько Іван. ОТ ВОНО ЯК</i>	25
<i>Володимир Півень. ВАСИЛЕВІ СТУСУ</i>	26
<i>Володимир Півень. ТРИ ХРЕСТИ</i>	28
<i>Шиманський Василь. Коли настане Святий вечір</i>	28

Літературно-мистецьке видання

ОРАЧ – СТУС

Упорядкування
Людмила ОГНЄВА

*Оригінал-макет,
комп'ютерний набір та верстка*
Людмила Огнєва

Підписано до друку . Формат
Ум.друк.арк. . Друк лазерний. Зам. № .Наклад 100 прим.

Віддруковано у друкарні "Норд Комп'ютер" на цифрових лазерних
видавничих комплексах Rank Xerox DokuTech 135 і DocuColor 2060.

Україна, м. Донецьк, 83003, вул. Разенкова, 6,
Тел.: (062) 389-73-82, 389-73-86

